

Etnikum és educatio

Föglein Gizella, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének habilitált egyetemi docense, a magyar jogtörténet és a hazai nemzetiségi kérdés kutatója. Legújabb, *Etnikum és educatio* című könyvében két, egymástól látszólag eltérő, ám a valóságban nagyon is közel álló témakörrel foglalkozik: a magyarországi nemzeti kisebbségek létszámának és összetételének változásával, illetve a nemzetiségi oktatási rendszer bemutatásával. A két kérdéskör szervesen összekapcsolódik, hiszen Réger Antal, a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége korábbi főtitkárának 1985-ös szavaival élve, „...a nemzetiségek továbbélésének, fejlődésének, művelődési esélyegyenlőségük maradéktalan megvalósulásának egyik legfőbb eszköze és egyben biztosítója a tartalmában és szervezetében is korszerű, hatékony nemzetiségi oktatás”. Az azonban, hogy ez alatt pontosan mit is értettek, a 20. század második felében többször megvitatott. Föglein Gizella éppen ezt a folyamatot mutatja be levéltári kutatásokra és jogforrásokra támaszkodó kismonográfiájában.

Mielőtt azonban a szerző az oktatással foglalkozna, fontosnak tartja a nemzetiség, nemzeti kisebbség fogalmának és történeti, jogi megközelítéseinek a felvázolását és a nemzetiségpolitika főbb irányvonalainak ismertetését.

A nemzetiség, nemzeti kisebbség fogalom máig sem tisztázott – tudhatja meg az olvasó a mű első fejezetéből. Ennek ellenére vannak olyan ismérvek, amelyek a két fogalom megkülönböztetésében segítséget nyújtanak. A nemzeti kisebbség olyan közösség, amely egy anyanemzetnek a szerves részét alkotja, mégis attól elválasztva, más állam fennhatósága alatt él. A nemzeti kisebbség tagjai a befogadó állam állampolgárai, az államalkotó nemzet létszámához képest azonban kisebbségben vannak. A magyarországi nemzetiségi kérdés kapcsán tehát nemzeti kisebbségekről van szó – írja Föglein Gizella. A nemzetiség fogalomhasználat esetében

Föglein Gizella:

Etnikum és educatio

A magyarországi
nemzetiségek és alsó fokú

oktatásuk állami

szabályozása 1945–1985

Politikatörténeti füzetek XII.

Sorozatszerkesztő:

Földes György.

Napvilág Kiadó,

Budapest, 2006

az államban, illetve az államot alkotó „uralkodó”/befogadó nemzetben való gondolkodás-mód jelenik meg, a 19–20. századi szemlélet szerint ugyanis vagy az állam rendelődött a nemzet fölé, vagy fordítva. Ez a megközelítés az „uralkodó”/befogadó nemzetet ismerte el a nemzetnek, a kisebbségeket csak állampolgároknak.

A magyarországi nemzeti kisebbségek helyzete a második világháború után ambivalens képet mutatott. Annak ellenére, hogy a legyőzött státuszú ország kormánytényezői már 1945 nyarán kezdeményezték a nemzetiségi kérdés nemzetközi jogi és belpolitikai rendezését, nemhogy nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer kiépítésére nem került sor, de még a békeszerződésekből is kiszorult, azaz nemzetközi jogi szinten teljességgel rendezetlen maradt. A győztes hatalmak mindezt azzal indokolták, hogy abban az államban, ahol a nemzeti kisebbségek egyéni-állampolgári jogait elismerik, nincs szükség kollektív-közösségi jogaik nemzetközi szabályozására, holott a nemzetközi garanciára többszörösen is szükség lett volna. A nemzetiségi kisebbségek számára a létezés intézményes feltételeit kizárólag az „uralkodó”/befogadó állam nemzetiségi politikája határozta meg – ha az adott állam szuverenitásának birtokában volt –, s így a nemzetiségek védtelenné váltak az érdekeiket csorbító többségi törekvések tendenciáival szemben.

Ezt igazolja, hogy később kitelepítések, lakosságcsere, illetve deportálások vártak a magyarországi nemzetiségek egyes tagjaira. Sokáig átfogó nemzetiségi törvény sem született, csak egyes részterületeken – oktatás, közművelődés, államigazgatás – történtek kísérletek a kérdés rendezésére. A mű következő fejezeteiben ezekkel ismerkedhet meg az olvasó.

Az 1949-es alkotmánytörvény deklarálta a törvény előtti egyenlőséget, valamint minden nemzetiség számára biztosította az anyanyelvén való oktatás lehetőségét. Ez azonban csak részben valósult meg. A korábban kitelepített németséggel kapcsolatos enyhülést a formálódó szocialista táboron belül az NDK alkotmányának elfogadása hozta meg, a jogkorlátozás teljes feloldása Magyarországon 1956-ra tehető. A Kádár-korszak nemzetiségi politikájának lényege annak bizonyítása volt, hogy a nemzetiségek etnikai, nyelvi sajátosságai megőrzése mellett váltak a hatalom támogatóivá. Ezzel azonban éles ellentétben állt a nacionalizmus elleni program, amely éppen az asszimilációt erősítette fel. A hetvenes években ismét megváltozott nemzetiségi politika már az úgynevezett „hídszerepre” helyezte a hangsúlyt, vagyis a nemzetiségek szerepét elsősorban a befogadó állam és az anyaország közti kapcsolatok elmélyítésében látta. A nyolcvanas évek végi átalakulás a nemzetiségeket is érintette, megkezdődött ugyanis a már régóta szükséges nemzetiségi törvény előkészítése, amelyet a rendszerváltozás után, 1993-ban fogadtak el.

A nemzetiségpolitika főbb irányvonalainak felvázolása után a szerző két részletes, táblázatokkal és statisztikai adatokkal alátámasztott fejezetben mutatja be a nemzetiségek területi-települési elhelyezkedését, társadalmi-szociális megoszlását, valamint létszámuk és etnikai összetételük alakulását. A számok mögé tekintve megtudhatjuk, hogy a magyarság közé beékelve, vegyes településeken, elsősorban mezőgazdaságból élő nemzetiségek becslésénél sohasem zárhatók ki bizonyos szubjektív és objektív tényezők, úgy,

mint a nemzetiségi hovatartozás vagy az anyanyelv. Ennek megfelelően a népszámlálások sem az abszolút helyzetet fejezik ki, az eredmények az adott történelmi-politikai viszonyok sajátos tükröződései.

Könyvének második felében Föglein Gizella a „nemzetiségpolitikai intézményrendszer és a közösségi fennmaradás kulcskérdésével”, az oktatással foglalkozik. A nemzetiségi oktatás kronologikusan felépített, jogforrásokra támaszkodó bemutatása során a szerző a fontosabb „gócpontokat” ragadja ki: minden jelentős jogi-politikai döntésnek, rendeletnek vagy határozatnak egy-egy részfejezetet szentel.

Az olvasó részletes, jogforrásokkal alátámasztott képet kap a nemzetiségi oktatás beindításáról a második világháború utáni években. Az előző fejezetek ismeretében fény derül arra, hogy az oktatáspolitikai valójában milyen fontos részét képezte a nemzetiségpolitikának, amely azonban a 20. század második felében nem volt mentes a külső hatásoktól. Föglein Gizella kutatásai szerint a délszláv, a szlovák és a román anyanyelvi oktatás már 1944/45-ben megindult. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy e kisebbségek többségének anyanemzetei a győztes oldalon fejezték be a háborút, valamint nyelvük könnyebb kapcsolatteremtési lehetőséget biztosított a szovjetekkel. Ezzel szemben a németeket az oktatás terén is diszkriminatív intézkedések érték, a szovjetek egyik kikötése ugyanis a német oktatás mellőzése volt.

A mindenkori kormány érzekelte, hogy a nemzetiségi kérdés, ezen belül pedig az oktatás megoldatlan, hiszen kisebb-nagyobb időközönként, de viszonylag rendszeresen foglalkozott a témával. Az 1945 őszi napvilágot látott ideiglenes szabályozás lehetővé tette, hogy „ott, ahol legalább tíz tanuló szülei kérték, szavazással dönthettek arról, hogy gyermekeiket az általános iskolában anyanyelvükön kívánják-e taníttatni, a magyar nyelvnek mint tantárgynak a meghagyásával, vagy pedig az anyanyelvük tantárgykénti oktatását szeretnék-e a magyar tannyelvű oktatás mellett”. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete tehát biztosította az anyanyelven történő oktatás lehetőségét, hiányossága azonban abban állt, hogy a nemzetiségi oktatást nem tekintette alapvető egyéni és kollektív nemzetiségi jognak, hanem azt kérni kellett. A nemzetiségek között azonban nem tett különbséget, így – elvben – a németekre is vonatkozott. Az 1946-os újraszabályozás már számadatok alapján kívánta rendezni a kérdést, vagyis az anyanyelvi oktatást már a nemzetiségeket megillető alapvető egyéni és kollektív jognak ismerte el. Ennek ellenére a szülők egy része nem jelent meg az iskolai beiratkozást végző bizottság előtt. A bácsalmási bunyevácokat például házról házra járva beszéltek rá, hogy írassák be gyermekeiket a nemzetiségi iskolába. A tartózkodás végső soron érthető, hiszen a szülők félték a német példától, és az „összeírást” egy esetleges kitelepítés előjátékaként fogták fel. De az is előfordult, hogy egyszerűen nem hirdették ki a rendeletet.

A Rákosi-kurzus idején, 1949-ben életbe lépett alkotmány elvben minden nemzetiség számára biztosította az oktatást és a kultúra ápolásának lehetőségét. A német nemzetiségi oktatás elindítása azonban még 1951-ig váratott magára. A Magyar Dolgozók Pártja

1956-ban tényszerűen, kritikusan, a német iskolahálózat fejlesztésének lemaradását beismerve vizsgálta felül a nemzetiségi oktatást, és legfőbb feladatként a teljes körű iskolai hálózat kiépítését jelölte meg.

A kezdeti nehézségek megoldása után azt gondolná az olvasó, hogy a fejlődés a Kádár-korszakban töretlenül folytatódott, ez azonban a legkevésbé sem mondható el. 1960 tavaszán ugyanis – az általános iskolai reformra hivatkozva – megváltoztatták a nemzetiségi iskolák státuszát. A természettudományi tárgyak és a testnevelés nyelve ettől kezdve a nemzetiségi tannyelvű iskolákban – tehát ahol eddig a magyar nyelv és irodalom kivételével elvileg minden tárgyat nemzetiségi nyelven tanítottak – a magyar lett. A Művelődésügyi Minisztérium a döntést többek között az iskolatípus korszerűtlenségével, valamint az intézmények elnéptelenedésével indokolta. Ezt követően a nemzetiségi tannyelvű iskolákat kétnyelvűvé alakították át, a nemzetiségi tannyelvű terminológiát azonban továbbra is használták, csak a valóságban a kétnyelvű iskolák megnevezésére szolgált. Az átalakítás következményeképpen az 1962/63-as tanévtől csökkent a nemzetiségi iskolák száma. Az MSZMP 1968-ban meg is állapította, hogy nemcsak az iskolák, hanem a tanulók létszáma is egyre kevesebb, emellett problémát jelent az is, hogy a nyelvtanítás nincs beépítve az órarendbe, és hiányzik a megfelelő ellenőrzés is. A problémák orvoslása érdekében egy évvel később bevezették a nemzetiségi iskolai pótlékot, emelték az óraszámokat, az óvónők számára kézikönyveket adtak ki, emellett pályázatok kiírásával kívánták ösztönözni a nemzetiségi oktatás fejlesztését. Az intézkedéseknek köszönhetően a nyelvoktató intézmények száma valamivel emelkedett, ám a kétnyelvűeké továbbra is stagnált.

A kormány ezt követően sem látta megoldottnak az oktatási kérdést, ezért 1975-ben véleményező, javaslattevő testületként az Oktatási Minisztérium létrehozta a Nemzetiségi Oktatási Bizottságot, melynek munkájában a Kulturális Minisztérium, az Oktatási Minisztérium Általános Iskolai, Középfiskolai, Tudományegyetemi és Tanárképző Főiskolai Osztálya, valamint az Országos Pedagógiai Intézet képviselői vettek részt.

Az MSZMP 1978-as nemzetiségpolitikai határozata a már emlegetett hídszerepet hangsúlyozza, viszont sem a kétnyelvű típus gyarapításával, sem a minden tárgyat nemzetiségi nyelven tanító típus újraindításával nem foglalkozik. Erre hivatalosan 1985-ig kellett várni. Az 1985. évi I. törvény ugyanis kimondta, hogy a nevelés-oktatás nyelve a magyaron kívül minden, az országban beszélt nyelv, így a nemzetiségi gyermekek anyanyelvükön, illetve két nyelven részesülhetnek óvodai és iskolai nevelésben-oktatásban.

Végezetül megtudhatja az olvasó, hogy 1989 őszén a nemzetiségi iskolákban tanulók összlétszáma egyértelműen felülmúlta az előző évek arányait, de „alulmúlta a nemzetiségi önazonosság megőrzéséhez szükséges, optimális létszámot”.

A nemzetiségekkel kapcsolatos statisztikai adatok, valamint az oktatási rendszer bemutatása mellett a könyv értékes forrásokat is tartalmaz, amelyek kiválóan kiegészítik a már idézett és ismertetett dokumentumokat. Találhatunk itt tanterveket, miniszteri, minisztertanácsi rendeleteket, utasításokat, amelyek általában hosszas előkészületek után jöttek létre.

A különböző testületek és bizottságok ülésein a legtöbb esetben „jól hangzó” határozatok születtek, amelyek megvalósítása azonban általában akadozott. Nagyban hozzájárultak ehhez az intézményi struktúra változásai, valamint az átfogó nemzetiségi törvény hiánya. A törvény csak a rendszerváltás után született meg, megoldást kínálva néhány, az évtizedek során felhalmozódott problémára. Főlegin Gizella a megoldási stratégiák bemutatásával nemcsak a nemzetiségi oktatás múltja, hanem jövője szempontjából is fontos témát dolgozott fel művében.

Szendéné Bukucs Barbara